

Анастасія Стрелкова  
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

---

• Номінація «Мистецтво і культура» •

---

3-є місце. Дворазова фіналістка конкурсу (2000, 2001 роки)

---

## Філософія життя та смерті в поезії Мацуо Басьо та Ісікави Такубоку

Мацуо Басьо та Ісікава Такубоку — два найбільш відомі у нас японські поети, однак, як багато ми знаємо про них насправді? Українською мовою перекладено зовсім небагато творів японських поетів, але поезія цих двох авторів представлена у належній повноті у чудових перекладах Геннадія Туркова<sup>1</sup>. Що ж до дослідження філософсько-естетичних принципів їхньої поезії, доводиться звертатися до праць літературознавців радянської школи. Блискучий аналіз поезики Мацуо Басьо ми знаходимо у монографії Т. І. Бреславець<sup>2</sup>, але подібного дослідження творчості Ісікави Такубоку ми не маємо: не зважаючи на неабияку популярність творів юного поета у прекрасних перекладах В. Маркової, окрім написаної нею ж невеличкої передмови до збірки перекладених поезій, а також окремих згадок в статтях інших авторів, ніде так і не було приділено належної уваги аналізу філософсько-естетичного складу його поетичної творчості<sup>3</sup>. Тож ми покликані зробити чи не перші кроки, щоб заповнити цю лаку.

Ані Басьо, ані Такубоку, як відомо, не були професійними філософами, тож в якому сенсі ми можемо говорити про філософію життя і смерті в їхній поезії? Певна річ, йтиметься не про філософську концепцію, а про філософію як спосіб світобачення і світосприйняття, який глибоко вкорінений в особистість поета і відчутний між рядками навіть там, де й гадки немає про філософські міркування. З точки зору людини східної культури, філософія якої є глибоко екзистенційною, істина найбільш повно являє себе не у раціональних умовиводах, а через ірраціональну творчу активність суб'єкта, втіленням якої є мистецтво, і, зокрема, мистецтво поезії.

Наш підхід буде спробою не суто поетичного, а радше культурно-філософського аналізу, адже «філософія життя і смерті» навряд є проблемою поезики (радше сама поезика виростає з неї); не можна назвати її і суто філософською проблемою в тому розумінні, яке переважає у західній традиції: ми спробуємо відтворити духовний світ, який дав життя цій по-



езії. Душа поета найбільш чутлива до того, що звуть духом доби, тож нам, насамперед, належить звернути увагу на епоху, до якої належав кожен з цих поетів.

Мацуо Басьо (1644—1694) був новатором своєї доби, однак в очах нашого сучасника він є представником, а також творцем традиційної японської культури, яка остаточно сформувалася у XVI—XVII ст. на засадах естетики вабі, його поезія — дзенське мистецтво. Ісікава Такубоку (1886—1912) належав добі європеїзації Японії, його новаторство і образ думок уже виходили за межі національного світосприйняття — творчість його просякнута духом романтизму, занесеним до Японії з Європи у XIX ст.

Відтак, простір (Японія) об'єднує ці дві постаті, але час — понад двісті років — розділяє їх. Цим зумовлена значуща різниця у змісті, настрої і навіть формах поезії цих двох великих поетів Японії. Це ж можна сказати і про їхні погляди на світ і місце людини у ньому: у кожного з них своя «філософія життя і смерті» і ми спробуємо відтворити її засади і знайти те схоже і відмінне, що є у світах цих двох поетів.

В основі творчості Басьо лежить дзенське світосприйняття, естетика якого вибудовується на принципі простоти і глибини: вмінні бачити «серце» речей за їхньою зовнішньою буденністю. Басьо твердив, що по-справжньому глибокі хокку здатна писати лише людина, яка досягла просвітлення. Вивчати і практикувати дзен було традицією серед митців його доби, а чимало монахів уславилися своїми поетичними талантами та живописними шедеврами. У 1680 р. Басьо починає вивчати дзен, у його поетичній уяві відбувається поворот до нових поетичних ідеалів: вважають, що саме тоді він написав свій славетний вірш, який вважається втіленням відчуття просвітленої самотності (сабі):

На гілці зів'ялій  
крук завмер нерухомо  
Осінній вечір.

У дзенській філософії життя і смерть не є бінарною опозицією. Ще засновник буддизму махаяни Нагарджуна твердив, що нірвана і сансара — це одне й те саме — їх протиставлення не більше, ніж оманлива ілюзія, сплетена нашою уявою. Отже, й протиставляти життя і смерть означає віддалятися від істини, від розуміння того, що всьому, що існує, притаманна природа Будди. Життя є її втіленням, але й смерть теж: смерть є лише переходом в іншу форму існування, сама ж природа буття, яка і є нашою істинною природою, ніколи не зникає. Тому в поезії Басьо смерть ніколи не подається як трагедія, її прихід просякнутий просвітленим смутком. В поезії Басьо ці дві категорії не протиставляються, а відчуваються як дві нероздільні половинки людського існування. Не випадково більше ніж сакуру у буянні цвіту, цінують японці сакуру, яка втрачає пелюстки від подмуху вітру.



Для дзен людська особистість є лише найбільшою людською прив'язаністю, яка не дозволяє відчутти істину і злитися з нею. Тому в поезії Басьо ми не знайдемо безпосередніх роздумів і сентенцій про життя і смерть (зокрема про власну смерть): вони постають перед нами в образах природи (бамбук, що похилився під снігом — образ батька, пригніченого втратою сина). Невдивовижу, що для необізнаного читача це лише пейзажна лірика, але для того, хто вміє відчувати серцем, це цілий світ людських переживань. Людина не є чимось окремим від світу, який її оточує, тому вона і не повинна штучно відділяти себе від нього. Хокку називають безособистісною поезією, але це не означає, що особистість автора в ній не присутня. Особистість ліричного героя хокку є прозорою, вона пропускає світ крізь себе і не затримує його. Поезію хокку можна назвати глибоко людяною, але не антропоцентричною: вона не нав'язує себе світу, а навпаки шукає в ньому те, що найтонше передало б її стан.

Згідно з дзен просвітлення, а отже звільнення від страждань, від прив'язаності до життя і страху смерті, можна досягти через найбуденніші речі. Тому світ хокку Басьо на перший погляд здається простим. Але насправді кожне хокку може стати поштовхом до просвітлення, точкою входу у вічність, адже просвітлена людина вступає у царину вічної істини, яка не доступна смерті. Отож, через ідею просвітлення знімається корінна опозиція життя і смерті.

Басьо належать слова: «Прекрасне полягає не в тому, щоб говорити про прекрасне». Басьо не описує життя чи смерть, а передає саме переживання. Ми не зустрінемо у нього абстрактних понять. До речі, у своїй поезії він ніде не вживає навіть слова «смерть» (死) (на відміну від Ісікави Такубоку, який послуговується цим словом цілком по-європейськи). Як немає у Басьо і оціночних суджень, адже він говорить про вічне, те, що не помре разом з ним, а залишиться надихати серця нащадків.

Життя для Басьо — це шлях. Можна навіть сказати — шлях Дао. Басьо був знайомий з ідеями даосизму і дуже любив Лі Бо, поезія якого була втіленням даоської естетики. Поет багато мандрував, але для нього це не було просто переміщення у географічному просторі, а мандри духу, уважного і чутливого до явищ світу. Цей шлях не має мети, адже саме слідування шляху (Дао) і є його метою.

Життя — це химерне поєднання швидкоплинного і вічного. У Басьо в поезії це образи сакури у цвіту, яка втрачає пелюстки від подмуху вітру, цвіркотіння цикад, яке так глибоко проникає в душу, що здається наче і неживі скелі навколо зворушені цим жалібним співом. Краса може втілюватися лише у конкретно-тілесному, але природа цієї краси — вічна. Отож говорячи про скінченне і смертне поет говорить про безкінечне і вічне — це один з засадничих принципів естетики Басьо — *фукі-рюко*. *Фукі-рюко* (不易流行) — це єдність незмінного іплинного, спокою і руху, інь і ян, яка дозволяє виявити незмінне, істинне існування у повсякденності світу, що змінюється. У вірші повинно бути присутнім і вічне, і минуше.



Сама форма хокку символічно втілює цю ідею: кожне хокку — короткі три рядки — це лише миттєвість людського буття, але пережита у своїй повноті, яка і є найціннішим духовним плодом, доступним людині.

Для розуміння світовідчуття Басьо слід згадати основну естетичну категорію його поезії — *сабі*. *Сабі* (寂) — це просвітлена самотність, овіяна тихим смутком, почуття самотності, відкрите у вічність (мовою образів це крук, що задрімав на всохлій гілці, сюркотання цикад, яке просякає товщу скель, тиша у горах); це і естетична, і водночас філософська категорія (до речі, цим ієрогліфом позначається також буддійська нірвана). *Сабі* — це прозорість душі, здатної відчутти і збагнути серцем кожну річ цього світу, так що в ньому не залишається нічого чужого. Можна сказати, що *сабі* — це естетична наповненість просвітлення (*саторі*).

З дзенським світосприйняттям пов'язані й інші принципи естетики Басьо, які поширюються як на форму, так і на зміст поезії: *карумі* («легкість») — сполучення глибини думки з простотою і ясністю її вираження, на противагу яскравій наповненості (*фумі*), *сіорі* («гнучкість») — здатність уважно вчуватися в явища світу, почуття суму, співчуття, жалю до зображуваного, не лише проникнення в сутність, а й злиття з нею, співчуття, *хосомі* («тендітність», «крихкість») — чутливість до передачі реальності, прагнення проникнути у внутрішню сутність найбільш незначущих речей, *йодзьо* — відлуння, чуттєвий підтекст, почуття, яке виникає між рядків.

Особливе місце посідає принцип *фуга-но макото* («істинність прекрасного») — єдність істини і краси. Людині західної традиції він нагадує давньогрецький ідеал калокагатхії, згідно з яким прекрасна зовнішність вважалася ознакою такого ж ясного розуму. Японське *фуга-но макото* теж говорить про зв'язок істини та краси, але висловлює прямо протилежну думку: істинне буття і усвідомлюється як прекрасне, а осягнення цієї краси веде до духовного самовдосконалення. Тож не від зовнішньої краси, а від істини, яка відкривається внутрішньому зору, йде поезія Басьо, рух відбувається не від прекрасного до істини, а від істини до прекрасного. Ось чому дзенська естетика і, зокрема, естетика хокку може будуватися навколо речей зовсім не естетичних з точки зору людини непосвяченої.

Отже, дзенська за духом поезія, якою є поезія Мацуо Басьо, виходить з осягнення істини, яким власне і є дзенське просвітлення (не дарма поет наполягає, що лише просвітлена людина може складати справжні хокку), тож в своїй глибині ця поезія виявляється справжньою дзенською філософією, ось чому не лише через зовнішнє пояснення, а й з самої середини поетичного світобачення у Басьо знімається одвічна опозиція життя і смерті, така характерна для західної поезії. Однак зняття опозиції не означає що життя і смерть тепер можна ототожнювати, вони лише набувають якісно нового осмислення. Щодо поезії Басьо доречніше було б говорити не про «філософію життя і смерті» (де присутнє протиставлення), а про філософію життя без домішки смерті (можливо, тому ця поезія без-



смертна!), себто філософію життя як екзистенції, сповненої буттям миттєвості, цінність якої найбільш гостро відчувається у мінливості і швидкоплинності світу. Смерть же є граничним втіленням цієї крихкості і нестійкості світу — ось чому на її межі народжується справжня поезія. Перед смертю Басьо пояснював своїм учням: «Вчорашній вірш — це сьогоднішній передсмертний вірш. Сьогоднішній вірш буде завтрашнім передсмертним віршем. Вірші, що я їх написав впродовж усього мого життя, кожен із них — це передсмертний вірш.» Хоча це і здається парадоксальним, саме смерть виявляється тим, що дає нам можливість відчути всю повноту життя.

\* \* \*

Ісікава Такубоку, творець нової японської поезії, жив у добу, коли хвиля романтизму з Європи перекотилася до Японії і сколихнула серця поетів. У творчості Такубоку прийнято виділяти два етапи — романтичний і реалістичний (або натуралістичний, до якого додають період соціалістичних мрій поета) — але можна говорити про світовідчуття поета, яким просякнута вся його творчість. Життя молодого поета обірвалося у 26 років, але він встиг пізнати і солодкий смак надії і гіркий біль розчарування. Він любив життя і знав, що світ створений для нього, але так і не зміг знайти в ньому місце для себе. Глибоко символічною є назва збірки його поезій «Жменя піску»: життя спливає, як білий пісок просипається крізь пальці. Збірки *танка* були ліричними щоденниками поета, іноді за одну ніч він міг написати кілька десятків п'ятивіршів. Свого роду епіграфом до творчості Такубоку може бути його *танка*:

І заради цього  
жити?'

І заради цього  
померти?

Облишмо це марне сперечання!

В поезії Такубоку відчуваються і національні корені, і вплив Заходу, його світобачення вже не є дзенським, тож і світ його багато у чому відмінний від світу Басьо. На його філософські уявлення справили вплив ідеї Ніцше, Шопенгауера, Вагнера, хоча він з великою повагою ставився і до японської поетичної і філософської традиції. Такубоку експериментував з новими для японської поезії західними поетичними формами, однак в хвилини відчаю повертався до своїх «сумних іграшок», як він одного разу назвав власні п'ятивірші *танка*. Про *танка* Такубоку писав у «Розмові самозакоханого з другом»: «Є особливі миттєвості, які не повертаються двічі. Я з любов'ю пригадую ці хвилини. Мені не хочеться, аби вони минулися марно. Найкраще їх можна висловити за допомогою такого короткого вірша як *танка*. ... Я пишу *танка*, тому що я люблю життя».



Романтичний пафос поезії Такубоку полягає у тому, що найбільшою цінністю життя є ствердження вільної людської особистості — мотив новий для японської поезії (це зовсім не схоже на буддійське «не-я» у Басьо). Тому життя і смерть постають у поезії Такубоку як глибоко особистісні категорії, внутрішнє протиріччя, яке розриває душу. Справжня особистість для поета — це вільна особистість, але він не бачить навколо себе свободи: він не може присвятити себе улюбленій справі, оскільки змушений дбати про власне виживання і утримання родини, яка після смерті батька опинилася на його руках. У віршах часто звучать автобіографічні мотиви (власні душевні переживання, спогади про батьків, думки про наближення смерті), яких ми не знаходимо у Басьо, для Такубоку проблема життя і смерті постає як його власна і глибоко особистісна. Жити означає стверджувати себе у житті — інакше краще не жити.

На відміну від Басьо, для Такубоку життя і смерть є чіткою опозицією. Життя — це боротьба зі смертю. Тут Такубоку близький і до європейських романтиків. Він говорить і про свій страх перед смертю (сам він рано помер від сухот) і про бажання померти, і про бажання жити. Життя для нього є свого роду подвигом.

Життя і смерть — між ними розірване людське існування. В поезії відчувається ця розколотість всередині людини, яка супроводжує нас все життя. Тому поруч із ствердженням вільного людського духу в його поезіях звучать сум, тужливі роздуми, втома душі, безнадійність. Для Такубоку життя — теж шлях, він теж багато поневірявся, але для нього це вічний пошук себе. Якщо Басьо знаходить себе у просвітленні, то Такубоку як «романтичний» Демон вічно шукає себе у собі і у світі. Його поезія сповнена болем, хоча він вмів бачити і любити багатоманітну радість життя. До речі, після Такубоку утворилася ціла поетична школа, яка мала назву «життя» (сейкацу-ха).

У Такубоку була власна філософія волі, яку він створив під впливом Шопенгауера, Ніцше і Вагнера: в людині є дві половинки — одна прагне поширювати себе на зовнішній світ, інша — прагне злитися з ним. Гармонія цих половинок лежить в основі життя: стверджувати себе, поширюючи свою волю на весь світ (як у Ніцше), але не порушувати права усього, що довкола, а навпаки, зливаючись зі світом, утворюючи з ним єдине ціле (в цьому відчувається вплив буддійського світосприйняття). У статті «Гілка на столі» писав з цього приводу: «У первинній волі містяться два боки. Один її бік складає воля до поширення свого «я», другий — воля до злиття себе з іншими. У світі все має два боки. Все без винятку у людському житті зводиться до цих двох аспектів. Хаос людського життя може бути ліквідований, якщо ми уявимо собі ідеальний образ людини, яка являє собою гармонійне поєднання двох названих боків. Ця теорія є моєю єдиною філософією».

Ще однією рисою, яка принципово відрізняла світогляд Такубоку від його великого попередника, було його містичне світосприйняття, зверненість



не до філософії, а до віри, як це притаманно романтикам, віри у вищу духовну волю, яка створила світ і віри у свою обраність, у те, що він є «породженням волі», яка є основою всесвіту. Такубоку проголошує, що поезія є для нього релігією, а віра — його життям. Якщо Басьо неначе стоїть над життям і смертю, то Такубоку живе вірою в життя, в майбутнє, але смерть залишається для нього фатально-трагічною протилежністю духу, яка переслідує його як тінь. Життя завжди залишається для нього свободою духу, а смерть — тим бар'єром, за яким очікує порожнеча.

Ставлення Басьо до проблеми життя і смерті можна назвати філософським: цим він завдячує отриманій ним дзенській підготовці і своєму життєвому досвіду дозрілого поета. На думку Басьо, справжнім життям живе просвітлена людина, яка вміє «серцем» відчутти глибинну красу речей (юген). Для такої людини немає нічого чужого в світі, її життя легке, як гарбуз-горлянка, а не тяжке, як важка ноша, яку треба донести до смерті. Такубоку ж більшою мірою поет, ніж філософ: його поезія народжується з віри у велич людського духу і зі страждання і болю, яких він зазнає, в ній виривається на свободу молода, чуттєва душа, яка шукає смисл свого існування у світі, життя для нього — це «жменя піску», який вислизає крізь пальці, а він сам той, хто з болем і тугою усвідомлює, що піску в долонях залишається все менше.

Перед нами постали два світи: Басьо — дзенський поет, Такубоку — поет-романтик. Чи можливо знайти більшу суперечливість! Однак обох цих поетів у їхньому ставленні до людини, її життя і смерті, є все ж таки важлива спільна риса — вміння «чути серцем» (майже як у Сквороди), вміння бачити більше, ніж доступно очам, і сказати більше, ніж це можливо за допомогою слова.

### *Примітки*

<sup>1</sup> Мацуо Басьо. Поезії. К., 1991, Ісікава Такубоку. Лірика. К., 1984 (а також видання 1994 р.).

<sup>2</sup> Бреславец Т.И. Поэзия Мацуо Басё. М., 1981.

<sup>3</sup> Окрім згаданої передмови В. Маркової у низці перевидань поезій Ісікави Такубоку російською мовою (Ісікава Такубоку. Стихи. М., 1957, Ісікава Такубоку. Лірика. М., 1966, Ісікава Такубоку. Избранная лирика. М., 1971, Ісікава Такубоку. Лірика. М., 1981), Такубоку присвячено кілька сторінок у книзі: Григорьева Т.П., Логунова В.В. Японская литература. Краткий очерк. - М., 1964, робота: Еремин В.П. Исикава Такубоку — поэт японского народа //Краткие сообщения института востоковедения АН СССР. М.-Л., 1955, і нарешті, монографія: Гришина В.А. Исикава Такубоку — критик и публицист. М., 1981, яка однак, про що свідчить і сама її назва, майже не торкається нашої теми.